

Tefsir İliminin Kurucusu

– zeynepkartal · 20 Aralık 2015

MUKÂTİL BİN SÜLEYMANGİRİŞ Tefsir ilmi, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) nın Kur'an-ı Kerîm'in bazı ayetlerini açıklamasıyla başlamıştır. Ancak Peygamberimizin bizzat canlı bir tefsir olması; Kur'an'ın indiği toplumun, ayetlerin iniş sebebine vâkif olması ve Kur'an dilini son derece iyi bilmeleri gibi sebeplerden dolayı, onun anlaşılmayan ayetleri açıklama kabîlinden olan sözleri bugünkü tefsirler gibi hacimli bir kitap oluşturacak nitelikte değildir. Şu saydığımız sebeplerden başka onun bugünkü anlamda bir tefsir kitabı yazdırmamış olmasının başka bir sebebi de; muhtemelen ön görüşlülüğü ile ihtiyatlı bir şekilde davranmış olmasından kaynaklanmaktadır. Zira o, bir tefsir kitabı kaleme aldırması olsaydı insanların zihninde, Kur'an'ın açık ve net bir kitap olmayıp, peygamberin dahi onu anlama gayreti sarf ettiği gibi bir düşüncenin hâsıl olması kaçınılmazdı.

Ancak Peygamberlik döneminden uzaklaşıldıkça, Arapçayı iyi bilmeyen ve ayetlerin nüzul sebeplerine vâkif olamayan toplumların İslâmiyet'e girişi neticesinde tefsir ilmi, boyut atlamış ve tefsirlerde ayetleri açıklamak için rivayetler ile birlikte dirayet usulüne yer verilmiştir. Zaman akışına orantılı olarak alanı genişleyen tefsir kitapları nihayet günümüzde en hacimli hâlini almıştır.

Tefsir ilminde ilk kez rivayet usulünün yanında dirayet usulünü de kullanan ve Kur'an'ı ayet ayet tefsir eden ilk müfessirsın Mukâtil b. Süleyman olduğu bilinmektedir. Biz de çalışmamızda onun kısaca hayatına, ilmî kişiliğine, ona yapılan olumlu ve olumsuz eleştirilere değinmeye çalışacağız.

1. MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN'IN BİYOGRAFİSİ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî el-Horasânî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklar kesin bir bilgi vermese de onun hicrî ikinci asrın ortalarında 80 (m.699) yılında doğduğu sanılmaktadır.

Benû Esed mevlâlarından biri olduğu söylenen Mukâtil b. Süleyman, devrin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Bu şehirde yetişip büyüyen el-Belhî, hayatının geri kalanını Merv, Bağdat, Basra gibi şehirlerde geçirmiştir. Mekke ve Beyrut gibi farklı şehirlere de seyahatler ettiği bilinmekle beraber buralarda fazla kalmadığı anlaşılmaktadır.

Emevî emîrleri ile iyi münasebetler içerisinde olan Mukâtil b. Süleyman, Emevî kumandanlarından Sâlim b. Ahvez el-Mâzinî'nin yanında büyük îtibar görerek, zaman zaman iktidara karşı ortaya çıkan ayaklanmalarda onun adına Hâris b. Süreyc ile yapılan barış görüşmelerine katılmıştır. Belh'te Cehm b. Safvân ile îtikâdi konularda ciddî tartışmalara girmiş; Basra'da Atiyye el-Avfi, İbn Şihâb ez-Zührî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi âlimlerden istifâde etmiştir. Bağdat'ta hadis rivâyetleri yapmış ve Ebû Ca'fer el-Mansur ve Mehdî Billâh ile ilmî sohbetlerde bulunmuştur. Sonra tekrar Basra'ya dönerek ömrünün son demlerini Basra'da geçirmiş ve burada h.150/m.767 senesinde hayata gözlerini yummuştur.[1]

2.MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN'IN İLMÎ ŞAHSİYETİ Mukâtil b. Süleyman, hadis rivayeti ve akâid ile ilgilenmişse de onun ilmî kişiliğinde öne çıkan en önemli özelliği tefsirciliğidir. Bazı kaynaklar

onu, müfessir olmasının yanında bir muhaddis ve mütekellim olarak değerlendirse de onun hadisçiliği ciddî eleştirilere maruz kalmıştır. Kelamcı yönü ise itikâdî anlam içeren bazı ayetlere yaptığı yorumlar ve aşırı tenzihçi âlimler ile yaptığı tartışmalardan ibarettir. Onun ilmî kişiliğini daha iyi anlatabilmek için bu üç alandaki konumuna kısaca değinmeye çalışalım.

2.1. MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ Mukâtil b. Süleyman, Grek uygarlığının merkezi olan ve Zerdüştlük, Budizm ve Nasturî Hıristiyanlığının yaygın olduğu Belh şehrinde doğup büyüdüktan sonra; Merv şehrine geçmiş, burada belli bir şöhret elde ederek Emevî devlet adamlarının yanında itibar görmüştür. Daha sonra çeşitli dinlerin, mezheplerin ve eski kültürlerin yatağı olan Basra'ya giderek orada iskân etmiştir. Süryânî'lerin İslam'dan evvel açtığı okullarda ilim tahsil edildiği, Yunan felsefesi ve Fars hikmetinin okutulduğu, Hıristiyan mezheplerinin yaygın olduğu; Şia, Mu'tezile, Hariciye mezheplerinin, tâbiîn müctehidlerin bir arada bulunduğu ve siyâsî-akîdevî tartışmaların cereyan ettiği bu ortamda Mukâtil'in farklı inanç ve kültürlerden etkilenmiş olması kaçınılmaz bir durumdur.

Mukâtil bu etkileşimden sonra Abbâsi halifelerinin baş şehri olan Bağdat'a geçmiş ve burada kendisine dînî sorular yönelten insanlara verdiği cevaplar ve yaptığı rivayetler ile ün salmıştır.[2]

Mukâtil b. Süleyman'ın hadis rivayetlerinde isnadı önemsemeyerek onları dayanaksız bir şekilde insanlara sunması, güvenilir olmayan râvilerden de rivayette bulunması, rivayetlerinde isrâiliyat kökenli haberlere yer vermesi, çeşitli din ve kültürlerden elde ettiği bilgileri İslâmî bilgiler ile harmanlayarak sanki peygamberden sâdır olmuşçasına rivayet etmesi onun hadis âlimlerince eleştirilmesine sebep olmuştur. Ona yapılan eleştirilerin bir kısmının, onunla itikadî alanda aynı safta yer almayanlar tarafından karalama politikası güdülerek yapılmış olduğu gerçekse de onun elimize ulaşan tefsirinde gerçekten isnada yer vermediği ve israiliyat kökenli bazı efsaneler ile fantastik hikâyeler naklettiği de görülmektedir.

Mukâtil'in, rivayetlerinde Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarından beslendiğini Louis Massignon'un şu sözlerinden anlamak da mümkündür:

"Bu zât, tefsirdeki metodunda bir otorite olmuştur. Eş-Şafii gibi bir şahsiyet onu teyit etmiştir. Mücâhid ve ed-Dahhâk vasıtasıyla İbn Abbas'ın talebesi olan Mukâtil, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarına müracaat etmeye cesaret edebilmiştir. Kur'an'daki Kitab-ı Mukaddes tefsirlerinin sahih kaidelerini formüle eden ilk şahıs olarak karşımıza çıkar." [3]

Mukâtil'in, tefsirinde israiliyat kabîlinden yaptığı rivâyetlere örnek olarak Ahzab sûresinin 36-39. ayetlerini yorumlayışını gösterebiliriz. Bu ayetleri ne şekilde yorumladığının daha iyi anlaşılabilmesi adına onun bu ayetlere yaptığı tefsiri olduğu gibi sunmayı uygun buluyoruz: "36. Ayet: Allah ve Rasulü bir işi hükme bağladığı zaman hiçbir mü'min erkek (yani, Esed oğullarından Abdullah b. Cahş. b. Rebah b. Sabra b. Murre b. Gumm b. Cudan) ve hiçbir mü'min kadın (yani, Cahş kızı ve Abdullah b. Cahş'ın kız kardeşi Zeyneb) için o işlerinde istediklerini yapma hakları yoktur... Nebi (a.s.), halası Umeyye binti Abdulmuttalib'in kızı Zeyneb bt. Cahş'ı Zeyd b. Harise'ye istedi. Abdullah, kız kardeşinin Zeyd'le evlenmesi fikrinden hoşlanmadı; çünkü cahiliye döneminde bedevî olan Zeyd, esir olarak Mekke'ye getirilip satılmıştı. Sonra Nebi (a.s.) onu azat ederek evlat edinmişti. Güzel ve

beyaz tenli olan Zeyneb de “Onu kendime denk görmüyorum, ben Kureyş hanımları içerisinde en mükemmellerinden biriyim.” dedi. Nebi’nin “Ben onu senin için eş olarak beğendim.” demesi üzerine, Allah ve Rasülü bir işi hükme bağladığında hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadına o işlerinde istediklerini yapma hakları yoktur, ayeti indi. Kelb’oğullarından olan Zeyd b. Harise Nebi’ye demişti ki:
-Ey Allah’ın Nebisi! Benim adıma bana kız iste.

Nebi (a.s.) sormuştu:

-Kadınlardan beğendiğin var mı?

Zeyd de cevap vermişti:

-Cahş kızı Zeyneb.

Nebi (a.s.) demişti ki:

-İsabet ettin, biz elimizden geleni esirgemeyeceğiz. Ancak o pek güzeldir ve herhangi bir davranış ile incitilmemesi gereken üstün bir kişiliğe sahiptir.

Zeyd dedi ki:

-Ey Allah’ın Nebisi! Onun güzel bir kadın olduğu bir gerçek olmakla birlikte beni reddedecek olursa bu bana her şeyden daha ağır gelir.

Bu sebeple Zeyd, Ali’nin yanına gitti. O da ona Nebi (a.s.) ile konuşmasını söyledi. Zeyd dedi ki:

-Sen Nebi’ye git. O sana karşı çıkmayacaktır.

Bu sebeple Ali, onunla birlikte Nebi’nin yanına gitti. (Allah rasulü şöyle buyurdu):

-İstediğini yapacağım ey Ali. Seni onun yakınlarına gönderiyorum. Git onlarla konuş ve benim: “Zeyd’i sizin için uygun görüyorum ve kızınızı ona nikâhlamanızı istiyorum.” dediğimi bildir.

Onlar da kızlarını ona nikâhladılar.

Zeyd mehir olarak –Nebi’nin kendisine verdiği- 10 dinar, 60 dirhem, 1 başörtü, 1 üst elbise, 1 gömlek, 1 alt elbise, 50 ölçek buğday ve 10 ölçek hurma verdi ve onunla gerdeğe girdi. Aradan kısa bir zaman geçmişti ki Nebi’ye Zeyneb’ten çektikleri dolayısıyla şikâyet etmeye başladı. Nebi, Zeyneb’in yanına gitti, ona öğüt verdi. Bu arada onun güzelliği, kılığı-kıyafeti hoşuna gitti. Bu Allah’ın hükme bağladığı bir konu idi. Sonra Nebi (a.s.), içinde Allah’ın dilediği duygular ile geri döndü. Bundan sonra Nebi (a.s.) Zeyd’e: “Sana karşı durumu nasıldır?” diye soruyor, Zeyd de Zeyneb’i ona şikâyet ediyordu. Nebi (a.s.) de ona şöyle tavsiye de bulunuyordu:

-Allah’tan kork. Hanımını nikâhın altında tut.

Kalbinde ise başka türlü duyguları saklıyordu. Bunun üzerine Allah, şöyle buyurdu:

...Kim Allah ve Rasulüne isyan ederse, kuşkusuz apaçık bir delâlet ile sapmış olur.

Bu ayet nazil olunca Abdullah b. Cahş, Zeyneb’in evliliği ile ilgili yetkileri Nebi’ye verdi. Zeyneb de Nebi’ye dedi ki:

-Ey Allah’ın Rasulü! Ben de benimle ilgili yetkileri sana veriyorum.

Nebi (a.s.) de Zeyneb’i Zeyd’e nikâhladı. Bir süre sonra Nebi (a.s.) Zeyd’in yanına gitti. Zeyneb’i ayakta gördü. Zeyneb, Kureyş kadınlarının en mükemmellerinden olup, güzel ve beyaz bir kadındı. Nebi’nin kalbi ona meyletti ve “Kalpleri evirip çeviren Allah’ı tenzih ederim.” dedi. Zeyd durumu fark etti ve dedi ki:

-Ey Allah’ın Rasulü, bana izin ver de onu boşayayım, çünkü o bir parça kibirli birisidir. Bana büyükleniyor

ve diliyle beni rahatsız ediyor.

Nebi (a.s.) ise şöyle karşılık verdi:

-Hanımını nikâhın altında tut ve Allah'tan kork.

Sonra Zeyd onu boşadı. Bunun üzerine Allah şu buyruğunu indirdi:

37. Ayet: Hani sen (Ey Muhammed) Allah'ın kendisine (İslam ile) nimet verdiği, senin de kendisine (kölelikten azad etmek suretiyle) nimet ettiğin kimseye...

Çünkü bedevî olan Zeyd, cahiliyede köle, sonra da bir azadlı olmuştu. O esir alınmış ve köle olarak satılmıştı. Sonra Nebi'nin eline geçmiş ve Nebi de onu azad etmişti.

... 'Zevcenî nikâhında tut ve Allah'tan kork' diyordun. Allah'ın (üzerine Kur'an indirmesi halinde) açığa çıkaracağı şeyi (yani, 'keşke Zeyd Zeyneb'i boşasa' temennisini) ise içinde gizliyordun. (yani, kalbinde saklıyordun), insanlardan (yani, onların Zeyneb hususunda ileri geri konuşmalarından) korkuyordun. Halbûki (Zeyneb hakkında) Allah'tan korkman daha uygundu...

Nebi bu ayeti, Allah'ın Zeyneb bt. Cahş ile ilgili durumunu – çünkü kalbi ona meyletmişti- açıkladığı şekilde okudu. Bu sebeple Ömer (r.a.) şöyle dedi: "Şayet Rasulü Allah (s.a.) Kur'an'dan bir şey saklamış olsaydı, aleyhindeki bu durumu açığa vuran bu ayet-i kerimeleri gizlerdi."

...Nihayet Zeyd'in o kadın (Zeyneb bt. Cahş) ile bir bağı kalmayınca (ey Nebi) biz onu senin ile evlendirdik...

Zeyd bin Harise onu (Zeyneb'i) boşadı. İddeti bittikten sonra Nebi onunla evlendi. Zeyneb bt. Cahş (r.anha), Nebi'nin diğer hanımlarına karşı övünerek şöyle dedi: "Sizi velileriniz olan erkekler evlendirdi, oysa beni Nebi'si ile bizzat Allah Teâlâ evlendirdi."

...Böylece evlatlıklarının eşleri ile herhangi bir bağı (yani, ihtiyacı olan cima ilişkisi) kalmayınca onlarla evlenmek hususunda (yani, kişinin kendi sulbünden olmayıp da evlat edindiği kimsenin hanımı ile evlenmesinde) mü'minlere bir vebal olmasın. Allah'ın emri elbette yerini bulur.

Bu buyruğun anlamı şudur: Nebi'nin Zeyneb ile evlenmesi takdir edilmiş bir iştir.

Nebi (a.s.) onunla evlenince Enes, " Muhammed, oğlunun hanımı ile evlendi. Oysa o bize çocuklarımızın hanımlarıyla evlenmeyi yasaklıyor." dedi. Bunun üzerine Allah, onların bu sözleriyle ilgili şu buyrukları indirdi:

38. Ayet: Nebi lehine Allah'ın farz kıldığı (yani, Allah'ın onun için helal kıldığı) şeylerde ona hiçbir harem/ vebal yoktur. Bu Allah'ın önce geçenler hakkındaki sünnetidir (yani, Allah'ın Muhammed'den önce geçmiş olanlar hakkındaki sünneti de böyle idi).

Kasıt, Dâvud'un (a.s.) kendisi sebebiyle fitneye maruz kaldığı bir kadına, Urya b. Hannan'ın karısına âşık olmasıdır. Allah daha sonra Dâvud ile sevdiği kadını bir araya getirdi. İşte Allah, Muhammed (a.s.) ile Zeyneb'i de bir araya getirmiş bulunmaktadır. Çünkü Davud (a.s.) hakkında olanın benzerini onun hakkında da takdir etmiştir. Çünkü Allah'ın emri mutlaka yerini bulan bir kaderdir (yani, Allah Davud ve Muhammed'e bahsi geçen hanımlarla evlenmelerini takdir buyurmuştur).

39. Ayet: Onlar (yani, özel olarak Nebi a.s.) Allah'ın risâletlerini tebliğ ederler. O'ndan korkarlar (Nebi a.s. insanlardan değil, Allah'ın açığa vurduğu Zeyneb bt. Cahş'ın durumu hakkındakileri gizlemek hususunda Allah'tan korkar –çünkü Allah rasülü, Zeyneb'e âşık olmuştu-). (Allah'tan aldıklarını tebliğ hususunda) Allah'tan başka bir kimseden korkmazlar. Hasîb olarak (yani, Zeyneb'in durumu hakkında –çünkü ona

âşık olmuştu- şahit olarak)Allah yeter (yani, O'ndan daha üstün bir şahit olmaz)."[4]

Mukâtil'in bu ayetler ile ilgili yapmış olduğu rivayetlerin isnattan yoksun olması, onların güvenilirliğini düşürmektedir. Onun, Hz. Muhammed'in durumunu Davud (a.s.)a benzeterek süslü bir aşk hikâyesi şeklinde anlatması, bu rivayetlerin Yahudi kaynaklı olduğu tezini güçlendirmektedir. Peygamberlerin "ismet" sıfatını dile getiren ilk âlimin Mukâtil bin Süleyman olduğunun bilinmesi de onun kendi rivayetleri arasında çelişkili bir hal sergilediğinin kanıtıdır. Zira halk arasında pek de etik görülmeyen böyle bir durumun peygamberlere nisbet edilmesi onların "ismet sıfatı"na ters düşmektedir. Eğer Mukâtil kendi içerisinde çelişmeyen bir kişi ise bu rivayetlerin sonradan kitaba dâhil edildiği açıktır. Ayrıca kitapta tekrarlar göze çarpmaktadır ki bu da kitaba başkaları tarafından sonradan ekleme ve çıkarma yapılmış olabileceği ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Böyle bir rivayetin mantîken de tutulur yanı yoktur. Zira Zeyneb bt. Cahş, Rasûlüllah'ın halasının kızıdır ve çocukluktan itibaren onunla mülâki olduğu ve tesettür farz kılınmadığı devirlerde onun güzelliğini daha net bir şekilde müşahade ettiği açıktır. Eğer Peygamber ona âşık olsaydı başkasına nikâhlanmaz ve onunla evlenmesinde bir mani bulunmazdı.

Bu ayet onun rivayetlerinden yalnızca bir tanesidir. Mukâtil'in tefsir kitabında Âdem (a.s.)ın yaratılışı, kalem, arş ve kürsün mahiyeti, makâm-ı Mahmut, sidre-i münteha, melekler ve cinler gibi birçok konu hakkında aynı türden, oldukça fantastik rivayetlere yer verilmektedir.

Mukâtil'in rivayetlerine yöneltilen eleştirilerin sebeplerinden birisi de zamanının tahammul'ü-l ilim anlayışına muhalif yönde hareket etmiş olmasıdır.[5]Bu anlayışa; göre ilim tahsil etmek isteyen bir kimse, o ilme vâkıf olan hocaların ders halkasına oturur, bizzat o ilmi uzmanından öğrenerek ilim tahsil ettikten sonra icazet alıp ilmini başkalarına aktarırdı. Ancak Mukâtil bu yolu benimsememiş, başkalarından işittiği rivayetleri naklettiğinden dolayı eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Bu konudaki eleştirilerden birisi de İbrahim el-Harbî'dir:

" Mukâtil, Mücâhid'den bir şey dinlememiştir. Ancak Mukâtil insanların tefsir ile ilgili rivayetlerini bir araya toplamış ve buna göre tefsir yapmıştır. Eğer bir kimse, Ma'mer'in ve Şeybân'ın Katade'den naklettiği tefsir rivayetlerini bir araya getirecek olursa, bunları esas alarak tefsir yapması güzel olurdu. Ben tefsirime ondan hiçbir şey almadım..."[6]

Mukâtil bin Süleyman, El-Harbî'nin dışında daha pek çok ilim adamı tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan birkaçını vermek yerinde olacaktır: Nesâî, hadis uydurdukları bilinen dört kişiyi yalancılıkla suçlamaktadır. Ona göre bu kişiler, Medine'de İbn Ebî Yahya, Bağdat'ta el-Vakîdî, Horosan'da Mukâtil b. Süleyman ve Şam'da Muhammed İbn Said'dir.[7]Vekî b. El-Cerrah, Mukâtil ile mülâkî olduğunu, lâkin onun yalancı olduğunu ve kendisinin Mukâtil'den hiçbir şey yazmadığını ifade etmektedir.[8] El-Mehdî ise şöyle demektedir:

"Şunun benim hakkımda söylediğine bak! 'İstersen hatrın için Abbas hakkında hadis uydurayım' dedi. Ben de 'İhtiyacım yok' diye cevap verdim."[9]

Bunlara ve bu kabilden yapılan diğer eleştirilere bakıldığında Mukâtil bin Süleyman'ın rivayetlerinin pek güvenilir olmadığı kabul edilse de yalnızca eleştirilere dayanarak onun kesinlikle bir yalancı olduğunu ileri sürmemiz Müslüman ahlakına yakışmaz. Kaldı ki onun rivayetlerinden bir kısmı ileriki devirlerde sahih hadis kitaplarında da yer alacak olan rivayetlerdir. Bir kimse hakkında olumlu eleştirilerin yanında

olumsuz eleştirilerin de olması çok doğal bir durumdur. İnsan unsurunun bulunduğu her yerde bu gibi durumların olması kaçınılmazdır.

2.2.MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN'IN TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Hadis ilminde yalancılıkla itham

edilen Mukâtil b. Süleyman, tefsir ilminde bir otorite kabul edilmektedir. O Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden, rivayet ve dirayet metodunu birlikte kullanan ilk müfessirdir. Dirayet metodunu kullanması onun nakle önem verdiği kadar akla da önem verdiğini göstermektedir. O nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih, vücûh-nezâir gibi tefsir ilminin ana meseleleri hakkında kitaplar kaleme alarak bu ilmin inşasında önemli rol oynamıştır.[10]

Mukâtil b. Süleyman ayeti ayet ile tefsir etmiş, kitaplarında birçok rivayetlere yer vermiştir. Ancak onun en büyük zaafı yaptığı rivayetleri isnatsız olarak sunması olmuştur.

O, Kur'an'ı ayet ayet açıklamıştır. Müteşâbih ayetleri -o konuda açık bir nakil olmadıkça- akıl kavrayamayacağı için, te'vil etmekten kaçınmıştır. Onun zamanında Kur'an'ın baştan sona kadar tefsir edilmesi alışıldık bir durum olmadığından dolayı, her yeni çıkan şey eleştirildiği gibi, onun tefsiri de eleştirilmeye maruz kalmıştır. Ed-Dehhâk'ın kendisine sunulan Mukâtil'in tefsirini "Her kelimeyi tefsir etmiş." diyerek beğenmediği rivayet edilmektedir.[11]

Mukâtil'in tefsiri hakkında yapılan olumlu eleştirilerden bazıları ise şöyledir: İmam-ı Şâfi, "Bütün insanlar şu üç kimsenin ıyâlidir: Tefsirde Mukâtil, şiirde Zübeyr b. Ebî Sülme, kelamda Ebû Hanîfe." [12]

demektedir. El-Kasım b. Ahmet el-Saffar ise şöyle söyler: "İbrahim el-Harbî benden Mukâtil'in kitabını alır ve ona bakardı. Bir gün ona 'Ey Ebû İshak, Mukâtil'i kötülemelerinin sebebi nedir?' diye sordum. Sebebin Mukâtil'e haset etmeleri olduğunu söyledi." [13] İbn Hâlikân ise Mukâtil hakkında "O Allah'ın kitabının meşhur müfessirlerinden idi. Onun meşhur bir tefsiri vardır. O şerefi yüce olan âlimlerdendi. Allah ondan razı olsun." diyerek övgü ve dua içerikli cümleler kullanmıştır.[14]

Çok sayıda âlim Mukâtil b. Süleyman'dan rivâyete bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: İsmail b. Ayyaş, Sa'd b. Es-Salt, Süfyan b. Uyeyne, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, Abdurrezzak b. Hemmam, el-Velid b. Müslim, Ebû Nusayr Sa'dal, İbn Saîd el-Belhî, Ebû Hayve, Şureyh b. Bureyd el-Himsî, Ebû Nasr Mansur b. Abdülhamîd el-Barûdî, Ebû'l Cüneyd ed-Darir, Ebu Yahya el-Hammanî, Bakıyye b. El-Velîd, Şebâbe b. Sevvâr, İmad b. Kîrat en-Neysabûrî, Abdullah b. El-Mübârek, Abdurrahman b. Süleyman, Abdussamed b. Abdulvâris, Attab b. Muhammed b. Şevzeb, Ali b. el-Ca'd, İsâ b. Ebî Fâtıma, İsâ b. Yunus, Haremî b. Umâre b. Ebî Hanîfe, Hammad b. Muhammed en-Nevârî, Hamza b. Ziyad et-Tûsî, Nasr b. Hammad el-Verrâk, Yahya b. Şibl, Yusuf b. Hâlid es-Sumnî, el-Velîd b. Merised el-Beyrûtî.[15]

Maturidî, Mukâtil'i eleştirmekle birlikte yorumlarına temas etmiş, Ebu Leys es-Semerkindî çok sayıda rivayetle ondan yararlanmış, Sa'lebî "el-Keşf ve'l Beyan"da Mukâtil'in tefsirinin farklı tarihlerini derlemiş; Vâhîdî, Ferrâ el-Beğavî, en-Nesefî, İbn Kesîr gibi müfessirler de aynı yolu izlemiştir.[16] Mukâtilin bazı eserlerinin adlarını İbn Nedim kitabında şöyle zikretmektedir:

- Tefsîrü'l-Kur'ân
- Tefsîr'u Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'an
- Kitâbu'l-Vücûh ve'n-Nezâir

- d. Kitâbu'l-Kirâat
- e. Kitâbu Mütешâbihi'l-Kur'ân
- f. Kitâbu Nevâdiri't-Tefsir, en-Nâsîh ve'l-Mensuh
- g. Kitâbu'l Cevâbât fî'l-Kur'ân
- h. Kitâbu'r-Red ale'l-Kaderiyye
- i. Kitâbu'l Aksâm ve'l-Lugât
- j. Kitâbu't-Takdîm ve't-Te'hîr
- k. Kitâbü'l-Âyât ve'l-Mütешâbihât[17]

Bu eserlerden bu gün üç tanesi elimize ulaşmıştır:

- a. Tefsîru'l-Kur'ân (et-Tefsîru'l-Kebîr): Kur'an'ın baştan sona tefsir edildiği ilk kitaptır. Bu eserin ona ait olmadığı gibi söylentiler varsa da, esere sonradan ekleme ve çıkarımların yapılmış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.
- b. Tefsîr'u Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'an: Fıkha dair ayetlerin incelendiği bir kitaptır. İlk fikhî tefsirdir de denilebilir.
- c. Kitâbu'l-Vücûh ve'n-Nezâir: Kur'an'daki 185 kelimenin hangi anlamlarda kullanıldığını inceleyen bir kitaptır. İlk Kur'an terimleri sözlüğüdür.

Mukâtil b. Süleyman'ı bizim gözümüzde değerli bir müfessir kılan en önemli husus, onun bize ilmî alanda ilkleri sunmuş olmasıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi onun eserleri kendisinden sonraki devirlerde tefsir yapanlara ışık tutmuş, müfessirlerin mürâcaat ettikleri bir ana kaynak olma niteliği kazanmıştır.

Mukâtil b. Süleyman, isnat zincirini zikretmeyi çoğu zaman esgeçse de; Sâbit el-Bünânî, Said el-Makburî, Atâ b. Ebî Rebah, Atiyye b. Sa'd el-Avfî, Amr b. Şuayb, İbn Şihab ez-Zührî, Nâfî, Zeyd b. Eslam, Şurahbil b. Abdullah b. Bureyde, Abdullah b. Ebî Bekr b. Enes b. Malik, Muhammed b. Sîrîn, Ebû İshak es-Sübleyî ve Ebû'z-Zübeyr el-Mekki gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.[18]

Biz de bu çalışmamızda Mukâtil b. Süleyman'ın "Tefsîru'l Kebîr"ini inceledik. Onun tefsirinde rivayetlerin büyük kısmının isnad zincirinin verilmemesi ve kendisinden sonraki devirlerde kitaba ilâveler yapılmış olması gibi sebeplerden dolayı rivâyetlerin peygambere aidiyeti tam olarak saptanamamaktadır. Bu sebeple mahiyeti tam olarak bilinemeyen bütün rivayetleri burada zikretmeyi gerekli görmüyoruz.

Ancak yine de onun tefsirine karşı genel bir bakış açısı edindirmek adına Tablo-2 de bizzat peygambere nisbet ettiği hadislerin sayısını ve isnad açısından durumunu belirteceğiz. Tablo-3'te ise bu hadislerin geçtiği diğer kaynakları zikredeceğiz.[19]

Ancak bu konuyu bitirmeden önce Mukâtil'in kelâmî yönüne değinmeden geçmek istemiyoruz.

2.3. MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN'IN KELÂM İLMİNDEKİ YERİ Siyâsi, îtikâdî ve fıkri

çatışmaların had safhaya ulaştığı bir zaman ve zeminde yaşamış olan Mukâtil b. Süleyman'ın îtikâdî yönü hakkında çeşitli söylemler kendini göstermektedir. O, zaman zaman Şia, Zeydiyye, Müşebbihe ve Mürcie mezheplerine nisbet edilmiştir.

Onun Mürcie'ye nisbet edilmesi, büyük günah işleyenlerin imandan çıkmadığı görüşünü benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak iman ile ameli mürcie-i hâlisânın yaptığı gibi tamamen birbirinden kopararak günahkârların cehenneme gitmeyeceği gibi bir görüşü benimsememektedir. Ona nisbet edilen bu tür görüşler varsa da; onun elimize ulaşan kitaplarında böyle bir şeyi benimsediğini

gösteren bir ifadeye rastlanmamaktadır, dolayısıyla onun ehl-i sünnet mürciesinden olduğu söylenilebilir. O, siyâsi tabanlı çekişmelerde de Mürcie'nin karşı safında yer almıştır.

Bazı kaynaklarda Şia ve Zeydiyye'ye nisbet edilen Mukâtil'in, Emevî yanlı politikası göz önüne alındığında böyle bir iddianın doğruluğundan şüphe edilmesi gerekmektedir.

Mukâtil b. Süleyman'ın Müşebbihe'ye nisbet edilmesine gelince; birçok Mezhepler Tarihi kitaplarında onun Müşebbihe'den olduğu ifade edilmektedir.[20] Onun tefsir metoduna baktığımızda ayetleri üç sınıfa ayırarak açıkladığı görülmektedir: O duyularla ilgili olan ayetlerde te'vil yolunu benimserken, hem duyular hem gaybî konularla ilgili olan ayetler ve yalnızca gaybî konularla ilgili olan ayetlerde te'vili caiz görmez. Bu konuda Selef'in yaklaşımını benimseyen Mukâtil; istivâ, arş, kürs, sâk ve yemînullah gibi haberî sıfatları olduğu gibi kabul eder. Bu sebeple onun tecsîme düştüğü iddia edilmiştir.

Biz onun elimize ulaşmayan eserlerini inceleyemediğimizden, elimizdeki eserlerinde ise ehl-i sünnete aykırı tarzda antropomorfik bir ifadeye rastlamadığımızdan dolayı onun hakkında "müşebbihedendir" veya "müşebbiheden değildir" gibi kesin bir hüküm vermek istemiyoruz. Ancak onun müşebbiheden olup olmadığı bilinemese de haşvî bir eğiliminin olduğu kesindir. Zira onun tefsirinde birçok haşvî özellik göze çarpar.[21] O, peygambere âdiyeti kesin olmayan bütün rivayetlere kitabında yer vermeyi sakıncalı görmezken, müteşâbih olan ayetler konusunda yorum yapılmasını bid'at saymaktadır.

Büyük ihtimalle onun Müşebbihe'den sayılması Allah'ın sıfatlarını isbatlama konusunda Cehm b. Safvan ile yaptığı tartışmalarda, Cehm'in aşırı tenzihçi görüşüne bir aksülamel olarak teşbihî ifadeler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda onun hakkında şu veya bu mezheptendir diye kesin bir ifade kullanmanın etik olmayacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ Hicrî ikinci asrın ortalarında dünyaya gelen Mukâtil b. Süleyman, tefsirde bir otorite kabul edilse de akaid ve hadis alanında pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Ona itikâdî alanda yapılan eleştiriler, onun Mürcie, Şia ve Müşebbihe'den olması yönündendir. Ancak ona nisbet edilen bu itikâdî karışıklığın siyâsî ve akîdevî çatışmalarından kaynaklandığı bir gerçektir, dolayısıyla onun kelâmî yönü hakkında kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir.

Hadis alanında eleştirilere maruz kalmasının sebebi ise isnada ehemmiyet vermemesi; kitaplarında israiliyat kökenli rivayetlere yer vermesi ve ilmini zamanın tahammul'u-ı ilim anlayışından farklı bir zeminde icrâ etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak onun kitabındaki bazı fantastik rivayetler ve çelişkili ifadeler, sonraki dönemlerde kitabı istinsah edenler tarafından kitaba ekleme ve çıkarımlar yapılmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca kitabında asılsız rivayetler olsa da sahih haberler de oldukça fazladır. Onun isnatsız naklettiği hadisler o rivayetlerin uydurma olduğunu göstermez. Onun rivayet ettiği çok sayıda hadis, sahih hadis kitaplarında da yer almıştır. Buna rağmen o, tefsir alanında ilkleri ortaya koyan, -isnadı zikretmese de- mevzû hadislerin dışında birçok sahih rivayetleri de kitabında barındıran önemli bir müfessirdir. Onun tefsiri, kendisinden sonraki müfessirlere ilham kaynağı olmuştur. Netice olarak onun hasenâtı seyyiâtından fazladır.

Mukâtil b. Süleyman hakkında genel bir bakış açısı sağladıktan sonra bize düşen vazife; onun bize bıraktığı ilmî mirası sahiplenmektir. Bu mirası reddetmek yerine içerisindeki zâfiyetleri eleyerek ondan faydalanmak en doğru yol olacaktır. Bundan sonra Allah'tan temennimiz; eksiklerimizi

tamamlaması, hatâlarımızı bağışlaması ve bizi bu yolda muvaffak kılmasıdır. Selâm ve dua ile...

TABLO-II

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİNDE YER ALAN HADİSLERİN İSNAD AÇISINDA
SINIFLANDIRILMASI

MERFU'

15

MEVKUF

33

MAKTU'

31

MÜRSEL

7

İSNADSIZ

224

TABLO-III

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİNDE YER ALAN HADİSLERİN YER ALDIĞI BAŞKA ESERLER
SAHİH-İ BUHARİ

38

SAHİH-İ MÜSLİM

33

SÜNEN-İ EBÛ DÂVUD

19

SÜNEN-İ TİRMİZÎ

30

SÜNEN-İ NESÂÎ

44

SÜNEN-İ İBNİ MÂCE

17

AHMED BİN HANBEL'İN MÜSNED'İ

65

İMÂM-I MÂLİK'İN MUVATTÂ'SI

8

DÂRİMÎ'NİN SÜNEN'İ

12

DİĞER KAYNAKLARDA GEÇMEYENLER

64

KAYNAKÇA

Arpaguş, Hatice, "Haşvî Temâyülün İzdüşümü: Mukâtil b. Süleyman Örneği", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.43, İstanbul, 2012, s.65-106.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Fecr Yay., Ankara, 2009.

Çelik, İbrahim, "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.II, S.2, Bursa, 1987, s.151-159

El-Belhî, Mukâtil b. Süleyman, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, I-IV, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul, 2006

Hamurcu, Fevzi, Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir, Fecr Yay., Ankara, 2009.

Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", DİA, XXXI, Ankara, 2006, s.134-136.

Yıldırım, Zehra, "Mukâtil b. Süleyman'ın Müteşâbih Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşımı", Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Zahitoğlu, İrfan, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", Route Educational and Social Science Journal, Volume 2(3), 2015,s. 295-310.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mukâtil_bin_Süleyman, (erişim tarihi: 06.12.2015).

[1] Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", DİA, (c.XXXI, Ankara, 2006, s. 134-136.)

[2] Mukâtil b. Süleyman'ın hadisteki konumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleyman El-Belhî, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yay.,2006), c. I, s. 9-16.

[3] Louis Massignon, Recueil de textes inédits concernant L'histoire de la mystique en pays d'İslam, (Paris:1929), p.194., aktaran; İsmail, Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, (Ankara :Fecr Yay., 2009), s.181.

[4] Mukâtil, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, c.III, s.390-395.

[5] Türker, "Mukâtil b. Süleyman", s. 136.

[6] Mukâtil, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, c.I, s.14.

[7]Massignon, Recueil, s. 164, aktaran; https://tr.wikipedia.org/wiki/Mukâtil_bin_Süleyman, (erişim tarihi: 06. 12. 2015).

- [8] İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Tadil, (Haydarâbat: 1371/1952), c. IV, s. 354, aktaran; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 179.
- [9] Hatîb El-Bağdâdî, Târihu Bağdat, (Mısır: 1349/1931), c.XIII, s.167., aktaran; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 181.
- [10] Türker, "Mukâtil b. Süleyman", s. 135.
- [11] El-Makdisî, "Mukâtil b. Süleyman'ın Biyografisi", Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, (yazma eser), c.X, aktaran; Mukâtil, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, c.I, s.24.
- [12] El-Bağdâdî, Târihu Bağdat, c. XIII,s.161, aktaran; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s.182.
- [13] El-Bağdâdî, Târihu Bağdat, c. XIII,s.162-163, aktaran; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s.183.
- [14] İbn Hallikân, Vefâyâtu'l-A'yân, (Kâhire: 1367), c. IV, s.341, aktaran; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s.183.
- [15] El-Makdisî, "Mukâtil b. Süleyman'ın Biyografisi", Tehzîbu'l-Kemâl, aktaran; Mukâtil, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, c.I, s. 14.
- [16] Türker, "Mukâtil b. Süleyman", s. 137.
- [17] İbnü'n Nedim, El-Fihrist, (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1994), s.222, aktaran; Zehra Yıldırım, "Mukâtil b. Süleyman'ın Müteşâbih Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşımı", (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s.14.
- [18] El-Makdisî, "Mukâtil b. Süleyman'ın Biyografisi", Tehzîbu'l-Kemâl, aktaran; Mukâtil, Tefsîr-i Kebîr Mukâtil b. Süleyman, c.I, s. 14.
- [19]Tablo-2 ve Tablo-3 için bkz. İrfan Zahitoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", Route Educational and Social Science Journal, (Volume 2(3), 2015.)
- [20] Mukâtil'in teşbihçi yönüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrahim Çelik, "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (c.II, S.2, Bursa, 1987, s.151-159.)
- [21] Mukâtil'in haşvî eğilimiyle ilgi detaylı bilgi için bkz. Hatice Arpaguş, "Haşvî Temâyülün İzdüşümü: Mukâtil b. Süleyman Örneği", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (S.43, İstanbul, 2012, s.65-106.)